

Inte förrän 1945 fick fattiga rösträtt

Det finns all anledning att uppmärksamma den allmänna rösträtten detta märkesår. Lika angeläget är det att diskutera hur vi ska kunna upprätta en värdighet och hållbarhet i socialbidragssystemet.

Dessa båda händelser som hade föregåtts av årtal av strider och politisk debatt hade ett samband. Det handlade om frågan om vilka som skulle få vara med att rösta och vilka som skulle uteslutas från den nya samhälleliga gemenskap som nu skapades. Författningsrevisionens arbete inför rösträttsreformen och fattigvårdslagstiftningskommittén diskuterade de undantag som skulle göras i den allmänna rösträtten.

Bortsett från åldersgränserna och medborgarskap är svensk rösträttshistoria full av undantag genom så kallade rösträttsstreck, som har fungerat som diskvalificeringsgrunder. "Det är skam, det är fläck på Sveriges banér, att medborgarrätt heter pengar" skrev Verner von Heidenstam (1859–1940) i dikten Medborgarsång 1899. Strofen handlade om den graderade rösträttsskalan som uteslöt människor som gjort konkurs, inte fullgjort värnplikten, dömts för vissa brott, satt i fängelse och så vidare.

Det har också förekommit en rad praktiska skäl för att vissa grupper inte kunnat rösta. Till exempel människor utan bostad eller som inte varit skrivna på en fast adress eller haft rörliga sysselsättningar, eller personer som varit fysiskt eller psykiskt funktionsnedsatta osv.

Vad som är ytterst märkligt är att lagstiftarna 1918 behöll rösträttsstreck för dem som fick fullt stöd från fattigvården och kom att behålla det under så lång tid. Det var inte förrän 1945 som detta fattigdomsstreck togs bort. Det

kan inte tolkas på annat sätt än att den som var fattig och fick fattigunderstöd sågs som en sämre medborgare än andra, och undantogs från en av de viktigaste demokratiska rättigheterna.

Retoriken mellan fattig och rik i samhället började bli en annan vid denna tid. När Per Albin Hansson höll sitt folkhemstal 1928 konstaterade han att det goda hemmet icke känner "några privilegierade eller tillbakasatta, inga kelgrisar och inga styvbarn".

Fattigstrecket i den nya fattigvårdslagen 1918 handlade om människor som stod i skuld till fattigvården. Men eftersom all hjälp på denna tid var återbetalningsskyldig låg det i sakens natur att de fattiga inte kunde återbetala den. Då hade de inte behövt söka hjälp. En grupp fattiga uteslöts alltså från medborgarrätten av ekonomiska skäl. Vissa fattiga kunde dessutom av fattigvården förhindras att gifta sig och de kunde också utsättas för andra tvångsåtgärder.

De fattigas behandling diskuterades intensivt i samhället kring sekelskiftet 1900. Uppfattningen om dem var mycket delad och många ville förändra förhållandena.

Innan 1918 gällde 1871 års fattigvårdsförordning, som var mycket illa sedd av socialdemokrater och liberala grupper. I denna förordning försämrades de fattigas situation i förhållande till tidigare förordningar från mitten av 1800-talet.

En rad fattigvårdstekniker som tillåtits ansågs nu i början av 1900-talet som gammalmodiga och kränkande för dem som blev utsatta för dem. Auktionering var till exempel ett gammalt förfarande för att få understödstagare, både barn och gamla, utackorderade i andras hem. Rotegang innebar att fattiga enligt ett förutbestämt schema "vandrade runt" mellan olika gårdar där de togs om hand. Det fanns också krav på att fattigvårdens husbondevälde skulle avskaffas.

Personer som visade "lättja, liderlighet, opålitlighet, slarv,

obetänksamhet och dryckenskap" kunde enligt fattigvårdens husbondevälde "låta honom lämpligen aga" eller tvångsomhändertata. Det fanns inte heller någon klagorätt i 1871 års förordning som gjorde att de fattiga kunde framföra sitt missnöje till högre instans.

Bortauktionering och rotegång förbjöds i den nya lagen 1918, fattigvårdens husbondevälde lindrades och man försökte också att reglera institutionsvården. Efter 1918 kunde fattigvårdens beslut överklagas. Det fanns många i samhället som ville gå längre och ge de fattiga fullt medborgarskap, men det stötte på patrull.

Motståndet mot förändringar från lokalt håll hade bland annat att göra med att många kommuner hade en besvärlig ekonomi. Vid sekelskiftet 1900 hade Sverige omkring fem miljoner invånare och omkring 70 procent av befolkningen bodde på landsbygden. I landet fanns cirka 2 500 kommuner; de allra flesta var landsbygdskommuner och många var mycket små. Den pågående urbaniseringen innebar ett växande antal utflyttningkommuner med många åldringar och stora kostnader för fattigvården.

Fattigvårdshjälpen i 1918 års lag är det som i dag kallas försörjningsstöd eller socialbidrag. Lagen från 1918 har kommit att bilda grundfundament i den fattigvårds- och socialbidragshantering vi senare haft, med ett kommunalt ansvar, individuell behovsprövning med omfattande kontroller, låga nivåer på bidragets storlek och lågt folkligt förtroende även om det varierat något med konjunkturerna.

Det har gjorts olika försök att i grunden reformera systemen, men de har misslyckats. Införandet av Socialtjänstlagen 1982 hade höga ideal. Men dessa kom ganska snabbt att luckras upp av de ekonomiska kriserna under 1980- och framför allt under 1990-talet. Problemet med lagen är att det är en ramlag och det finns inga sanktioner om kommunerna inte följer lagens bestämmelser om skälig levnadsnivå, och de fattiga kan inte utkräva sin rätt.

I Socialtjänstlagen infördes en riksnorm 1998 som kommunerna inte får underskrida. Nästan alla kommuner har lagt sig på denna miniminivå, vilket inte var avsikten. Riksnormen för en ensamstående person är idag 3 030 kronor som ska täcka kostnader för livsmedel, kläder och skor, fritid och lek, hygien, försäkring, förbrukningsvaror, tidning, telefon och tv-avgift.

Det är små grupper som sedan 1918 uppburit försörjningsstöd och mestadels har den omfattat fem–sex procent av befolkningen, med något högre andelar vid större ekonomiska kriser. Den har dock inte överskridit 10 procent. Vi kan spåra en misstänksamhetens retorik och ett tabu runt den lilla grupp som beviljats socialbidrag under det senaste seklet.

Även om denna grupp idag har rösträtt är valdeltagandet lågt i gruppen. I Socialstyrelsens senaste nationella kartläggning levde 33 250 personer i hemlöshet under vecka 14, 2017. Vi vet enligt forskningen att många av dem av praktiska skäl inte röstar, för att nämna ett exempel.

Det finns all anledning att uppmärksamma den allmänna rösträtten detta märkesår och det är bra att vi har en debatt om hur detta kan ske. Lika angeläget skulle en diskussion vara om hur vi skulle kunna upprätta en värdighet och hållbarhet i socialbidragssystemet.

Text: Hans Swärd, ordförande i Centralförbundet för socialt arbete och professor i socialt arbete i Lund.

Bild: Sundsvalls museum